

О. С. Білявська

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»*

УДК: 94(477)

**РЕФОРМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ КИЄВА
В УМОВАХ ЗРОСТАННЯ РЕВОЛЮЦІЙНОГО
ТА НАЦІОНАЛЬНОГО РУХІВ У ПОРЕФОРМЕННИЙ
ПЕРІОД ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ ст.**

O. Biliavska

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»*

***The Reform of Law-Enforcement Agencies in Kyiv
in Terms of Growth and National Revolutionary Movement
in the Post-Reform Period
of Second Half 19th — Early 20th Ct.***

Проаналізовано реорганізацію правоохоронних органів Києва під час буржуазних реформ 1860–1880 рр., досліджено причини та наслідки цих реорганізацій.

Ключові слова: міська поліція, поліцейна управа, поліцмейстер, городничий, жандарм, нишпорки, відділ розшуку, спостереження, віддання під гласний нагляд, арешт, заслання.

The article analysis the reorganization of law-enforcement agencies in Kyiv in the period of reforming of the entire state apparatus of the Russian Empire in the late 19th and early 20th ct.

Kyiv was elected as one of the largest administrative, industrial and cultural centers of Russia. The growth of economic and trade potential of the city in this period led to a significant increase in its population, the emergence of new classes of representatives of the bourgeoisie, the working class and intellectuals. It is the last two and become a major force in the revolutionary and national liberation struggle against the autocracy.

The author attempted to identify the reasons for the example of Kyiv of the tsarist government reform, to pay attention on its positive results in the fight against crime to high, and deficiencies, mistakes that led to failure of law-enforcement agencies to ensure the stability of public life, to prevent the overthrow of the autocracy. The aim of this publication is the study, analysis of attempts to reform the law-enforcement authorities of Kyiv in a growing crisis in the society.

Keywords: city police, a police board, a police chief, gendarme, detective, investigation, detective department, the establishment of police surveillance, arrest, expulsion.

В статье анализируется реорганизация правоохранительных органов Киева в период реформирования государственного аппарата Российской империи в ходе нарастания массовых революционных и национальных движений во второй половине XIX — начале XX в. Целью публикации является оценка опыта реформирования правоохранительных органов в условиях нарастания кризиса в обществе.

Ключевые слова: городская полиция, полицейская управа, полицмейстер, городничий, жандарм, сыщик, отдел сыска, отдание под гласный надзор, арест, ссылка.

В сучасних складних умовах розбудови незалежної Української держави — наростання політичної, економічної, соціальної кризи, «гібридної війни» з Російською Федерацією, децентралізації управління країною — дедалі більшого значення набуває реформування правоохоронних органів. Саме від їх ефективності значною мірою залежить внутрішня безпека України, спокій та стабільність у житті суспільства.

Разом з тим перший досвід утворення в Києві та інших містах країни патрульної поліції свідчить, що цей процес досить складний — він прямо пов'язаний з реорганізацією судової системи, прокуратури, місцевих органів самоврядування. Тому аналіз досвіду підготовки і проведення реформи правоохоронних органів в Російській Імперії, зокрема в Києві, у другій половині XIX — на початку XX ст., набуває значення з погляду не тільки вивчення історичного розвитку теорії держави і права, а й можливого застосування елементів цього досвіду у практичній діяльності.

Історія створення і функціонування органів охорони правопорядку на території України привертала увагу різних авторів — істориків, правників, юристів-практиків. Проте залежність реформування від конкретних історичних умов розвитку суспільства залишилася поза увагою більшості авторів. Саме тому метою статті визначено оцінку досвіду реформування правоохоронних органів м. Києва у пореформений період у другій половині XIX — на початку XX ст. в умовах кризи й наростання активності революційно-демократичного та національного руху, особливостей їх функціонування, механізмів впливу на їхню роботу центральної та місцевої державних адміністрацій.

Об'єкт дослідження — система поліції м. Києва у вказаний період, поліційна управа та підпорядковані їй структури, система розшуку, корпус жандармів, царська «охранка». Київ було обрано для дослідження з урахуванням його історичного значення як адміністративного центру створеної 1797 р. Київської губ., а з 1832 р. — генерал-губернаторства, до якого входили Київська, Волинська, Подільська губ. Саме тут діяли регіональні та місцеві ус-

танови імперії, а Київ став опорним пунктом царської адміністрації в інкорпорації всієї Правобережної України.

Предмет дослідження — механізм взаємодії між найвищими центральними, регіональними і київськими міськими органами правопорядку в реорганізації правоохоронних органів (Міністерством внутрішніх справ, генерал-губернаторством і Київською міською думою та управою), засоби контролю над кримінальною ситуацією в місті, форми й методи боротьби зі зростанням революційного і національно-визвольного руху, з урахуванням того, що система органів охорони правопорядку Києва була загальноросійською і надзвичайно централізованою.

В працях українських науковців А. С. Чайковського, М. Г. Щербака і О. Н. Ярмиша ретельно досліджено історію поліційно-жандармської системи в Україні зазначеного періоду [39; 40]. Грунтовною науковою роботою є монографія «Киевская городская полиция в середине XIX — начале XX вв.» О. А. Самойленко [27]. У цих роботах досягнуто сучасного рівня розуміння проблеми, проте роль київських органів правопорядку в стабілізації державного устрою розглянуто лише побіжно. Робота поліції в Києві та Київській губ. мала особливості, що підтверджується матеріалами фондів Державного архіву м. Києва, а також статистичними даними публікацій, присвячених історії Києва [11].

Виходячи з актуальності проблеми, спираючись на попередні дослідження й архівні джерела, не претендуючи на всебічне висвітлення всіх аспектів, сконцентруємо увагу на дослідженні впливу реорганізації поліційних органів другої половини XIX — початку XX ст. на зростання їх ефективності через удосконалення функцій, збільшення складу, поліпшення матеріального стану; спробуємо з'ясувати причини невдач, неспроможності зупинити революцію, повалення самодержавства 1917 р.

Етапи створення та реформування поліцейської системи Києва безпосередньо залежали від конкретної суспільно-політичної ситуації в країні, зокрема й у самому місті. Внаслідок розширення території Києва, значного зростання чисельності мешканців, суспільної та революційної активності обсяги втручання поліцейських органів у всі сфери життя розширювалися.

З 1785 р., відповідно до «Городового положення», в Києві почала діяти благочинна, або поліцейська управа. Вона складалася з двох виборних засідателів і двох приставів (по одному для цивільних та карних справ) під головуванням поліцмейстера. Територію міста, підпорядковану управі, було розбито на дільниці на чолі з дільничними приставами та квартали з квартальними наглядачами. Київське намісницьке управління затвердило «Статут про благочиння» (1782 р.), в якому визначались функції поліції щодо нагляду за дотриманням громадського правопорядку в місті, порядок її утворення, компетен-

ція, вимоги до кадрового складу [25, с. 3–11]. З правових актів тієї доби видно, що поліції на той час було надано найширші повноваження щодо регулювання найрізноманітніших сфер: стану архітектурної забудови, проблем благоустрою, санітарно-гігієнічних умов, дотримання морально-етичних норм, судових та слідчих справ. Так, з архівних матеріалів листування Київської губернської управи з поліцейськими міста за 1840–1856 рр. видно, що на органи правопорядку покладался контроль за збільшенням прибутку міського бюджету, дотриманням правил торгівлі, використанням грошей на будівельні роботи [6; 16; 17]. Ці факти свідчать, що Київська міська поліція підпорядковувалась безпосередньо цивільному губернатору, який очолював губернське правління. В свою чергу, губернаторами керувало утворене 1802 р. Міністерство внутрішніх справ. Губернатору особисто доручалось формувати штат поліції з колишніх військових і чиновників.

Велике навантаження, ускладнення міського життя в XIX ст. стали причиною неефективної діяльності, неспроможності поліції. Питання реорганізації поліцейської системи особливо загострилось у 1860-ті — 1880-ті рр. під час проведення буржуазних реформ (селянської, міської, земської, судової, військової та університетської). Очевидною стала тенденція до посилення політичного нагледу, зокрема поліційного, за установами, підприємцями та мешканцями міста, пов'язана з виділенням із Міністерства внутрішніх справ 1811 р. Міністерства поліції, яке складалося з двох частин: 1) установи для виконання загальних функцій управління державою; 2) служби з безпосередньою правоохоронною функцією (виконання судових вироків, збирання податків, організація внутрішньої безпеки). Як і раніше, поліція мала забезпечувати контроль за виконанням законів у всіх міністерствах, місцевих адміністраціях. Отже, Київська міська дума, її управа опинились у певній залежності від підпорядкованої їм поліції [14, с. 1–10; 15; 27, с. 16].

Поліційну реформу 1862 р. було підготовлено всіма попередніми подіями економічного і соціально-політичного життя імперії. Нагальною була потреба зміцнити репресивні органи у зв'язку з активізацією опозиційних до уряду революційного й національних рухів через невдоволення значної частини населення результатами реформ.

Нову роль поліції, її структуру, фінансування визначав наказ імператора Олександра II від 25 грудня 1862 р. «Тимчасові правила щодо устрою поліції у містах та повітах губерній». Попри назву, документ набув постійної дії й до нього поступово додавалися різні правові акти.

Відповідно до реформи, в Києві було створено окрему міську поліцію, яка складалася з поліційної управи та її структурних підрозділів. Очолював управу поліцмейстер [24, с. 6]. Він мав помічника, керував канцелярією в складі секретаря, столоначальників, їхніх помічників, журналіста, архіваріуса,

скарбника, ексекютора, писців [27, с. 30]. Управі підпорядковувались міські пристави, які очолювали різні дільниці міста, їх призначав губернатор. Так, пристав Старокиївської дільниці в межах закріпленого за ним району мав забезпечувати охорону громадського порядку, вживати заходів щодо запобігання злочинам. У його підпорядкуванні були помічники, справники, околоточні наглядачі, поліцейські урядники. Внаслідок реформування штат поліції значно виріс, структура її органів ускладнилась, збільшилось фінансування. Позитивним було звільнення поліції від невластивих їй функцій, попередній розподіл навантаження між різними гілками державного управління [15]. Однак цей процес остаточно так і не завершився: так, київській міській поліції підпорядковувалась пожежна команда. Вона діяла на постійній основі, мала спеціально навчених фахівців, була оснащена комплектами пожежних інструментів і кіньми, мала краще матеріальне і соціальне забезпечення порівняно з поліцейськими; її структури (депо) було закріплено за Дворцовою, Либідською, Старокиївською й Подільською дільницями. Очолювали депо брандмейстери [13, с. 5].

Реформи 1860–1880-х рр., промисловий переворот в Україні значно поживили соціально-економічні й політичні процеси, наслідком яких стали помітні зміни в житті міста. Зі збільшенням промислового й торгівельного потенціалу Києва значно зросло міське населення за рахунок міграції з українських і російських губерній. Як стверджує статистика, відбувався вплив із південно-західного регіону Росії. У другій половині XIX ст. до Києва було приєднано навколишні села: Шулявку, Лук'янівку, Куренівку. На початок XX ст. кількість мешканців Києва збільшилась удвічі й разом з військовими становила півмільйона осіб [11, с. 195]. Цей процес супроводжувався значним зростанням злочинності — пограбуваннями, крадіжками, побиттями, вбивствами внаслідок того, що колишні селяни втратили традиції, а також соціального розшарування і люмпенізації значної маси населення міста [26, с. 7–17]. Водночас активізувався революційний та національний рух, зростала кількість страйків на найбільших підприємствах Києва — заводі «Арсенал», Південноросійському машинобудівному заводі, заводі «Гретера і Криванека», в залізничних майстернях. У місті розпочала діяльність Київська громада при університеті. Викладачі й студенти відкривали недільні школи з викладанням предметів українською мовою, читали публічні лекції, видавали книги й періодику, проводили урочисті заходи на честь відомих українських письменників, що сприяло зростанню національної свідомості молоді. На межі XIX–XX ст. культурно-освітній процес перейшов у політичну площину — створювались українські політичні партії з програмою відродження Української держави. Це стало серйозним викликом усій правоохоронній системі Києва, потребувало вдосконалення її діяльності, посилення каральних функцій.

У матеріалах Державного архіву м. Києва (ф. 237) зберігається 208 справ за 1802–1917 рр. щодо діяльності київської поліції: циркуляри, розпорядження, рапорти, повідомлення поліцмейстера про арешт учасників страйків, робітничих зібрань, списки ненадійних, зокрема студентів і викладачів, які перебували під наглядом поліції [3, с. 6; 4, с. 1–2; 5, с. 1–2; 7, с. 16; 38, арк. 1–9; 39, арк. 5–9]. В листуванні поліцмейстер Києва регулярно вимагав від дільничного пристава надати інформацію стосовно «моральних якостей і політичних поглядів ненадійних мешканців», наприклад, стосовно мешканця Лук'янівки дворянина Сергія Павловича Макаревича, роду його занять, належності до певної організації, а також викладача й лаборанта Київського політехнічного інституту, громадянина Швеції Едуарда Людвиговича Матея, який входив до складу наглядової ради Санкт-Петербурзького позиково-ощадного банку [20, с. 5–6; 21, с. 1–2]. Списки ненадійних постійно поповнювались, їхня діяльність ретельно фіксувалася, що потребувало від поліції збільшення кадрового складу.

Важливо, на нашу думку, звернути увагу на діяльність ще однієї структури, пов'язаної з політичними репресіями. Відповідно до нового положення «Про окремих корпус жандармів», яке уряд затвердив у вересні 1867 р., в Києві, як і в інших губернських містах, було створено губернські жандармські управління, котрі стали місцевими органами Міністерства внутрішніх справ і мали вести дізнання в політичних і найбільш тяжких кримінальних справах, зокрема переслідувати представників революційного та національного руху, запобігати заколотам, виконувати судові вироки. Саме Міністерство внутрішніх справ було реорганізовано Наказом Імператора від 6 серпня 1880 р. Третє відділення імператорської канцелярії було ліквідовано, управління всієї російської поліції зосередилось у новоствореному Департаменті поліції в структурі МВС. Цьому вищому поліцейському органу підпорядковувався окремий корпус жандармів.

Департамент поліції більше перебирав на себе проведення дізнань за політичними злочинами, тому об'єднання загальної й політичної поліції, як вважають дослідники, в багатьох випадках виявлялося формальним. На рівні губернії два органи, підпорядковані Міністерству внутрішніх справ — державна та політична поліція — існували окремо. Замість взаємодії поліцейські й жандармські органи часто конфліктували [8]. Так, згідно з донесенням пристава Бульварної дільниці м. Києва від 27 червня 1913 р. за № 2560 на ім'я Київського поліцмейстера, стало відомо, що за розпорядженням чиновника Київського губернського жандармського управління від 26 червня 1913 р. без узгодження з поліційною управою о пів на десяту вечора на вулиці Ново-Київській у будинку № 9 у квартирі Олексія Онисимовича Гусева, за фахом шевця, було затримано 16 учасників на чолі з депутатом Державної Думи четвер-

того скликання від Таврійської губ. Андрієм Федоровичем Бур'яновим через підозру в порушенні державного порядку [2, с. 15; 10, с. 5]. В матеріалах Київського губернського жандармського управління за 1828–1917 рр. зберігаються звинувачувальні акти щодо діяльності партій і організацій «Народна воля», «Південно-російський союз робітників», доносів, дізнання, арешту членів «Київського союзу боротьби за звільнення робітничого класу», справи й листування про національні партії, організації «Спілки», «Рух» та ін., а також огляди департаменту поліції щодо українського та польського рухів [35].

У результаті реформування поліційної системи наприкінці XIX ст. істотно збільшилась кількість чинів, поглибилась їхня спеціалізація. У місті з 1873 р. за ініціативи Київського губернатора князя А. І. Васильчикова почала діяти розшукова частина поліцейської управи. Він багаторазово звертався до Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора з проханням утворити таку поліційну структуру. До складу установи входили завідувач, водночас — другий помічник Київського поліцмейстера, його помічник, 7 агентів і 8 відряджених від дільниць городових, усього 17 осіб. Державній скарбниці річне утримання Київського розшуку обходилося у 7256 руб. Завданням розшукової частини було збирати й перевіряти доноси, спостерігати за особами, засланими під нагляд поліції, розшук, обшуки, арешти за політичними справами. Успішній діяльності сприяло запровадження наприкінці XIX ст. антропометричної системи Бертільйона, а згодом — методу дактилоскопії [9, с. 4–5]. Всеросійський закон про організацію розшукової частини було прийнято лише 06 липня 1908 р.

У другій половині XIX ст. у Києві була надзвичайно поширена система нештатних працівників, законспірованих інформаторів, людей, зобов'язаних підтримувати зв'язки з поліцією за родом занять — двірників, дрібних службовців, домогосподарок, членів правих і монархічних партій. На утримання конспіративних квартир виділялося фінансування з секретного департаменту поліції. Окрім того, в місті вживалися заходи щодо створення окремих загонів для охорони банків [32, с. 7], промислових підприємств, а також торговельної й річкової поліції за приватні кошти. На користь правопорядку було формування 1876 р. загонів кінних стражників [28 с. 1–2; 31, с. 10]. З кінця XIX ст. гужовий транспорт замінили на механічний. Часто наряди поліції посилювались за рахунок військового відомства. Ці окремі заходи сприяли зменшенню злочинності, проте не вирішували проблеми, яка потребувала комплексних рішень.

Аналіз архівних документів про діяльність розшукової частини київської поліції свідчить, що її робота постійно вдосконалювалась: вівся облік підозрюваних, діяла агентурна мережа, підвищувався професіоналізм службовців. Унаслідок соціально-економічних процесів в імперії та політики царського

уряду боротьба з кримінальною злочинністю перетворювалась на репресивно-поліційне переслідування. Так, у циркулярі Київського губернатора поліцейському від 1 липня 1913 р. поставлено таке завдання — встановити нагляд за видавництвом у Києві щомісячного українського журналу «Дзвін», припинити його друк на період арешту його редактора — селянина Федора Васильовича Преподобного — за участь у зібранні [12, с. 12]. На початку ХХ ст. контроль за друкованим словом і справді посилювався, оскільки книжкові й періодичні видання стали засобами боротьби з самодержавством.

Наприклад, у тексті циркуляра Київського губернатора начальникам поліції Київської губ. від 27 серпня 1916 р. за № 7306 інформувалось про те, що петроградський комітет у справах друку наклав арешт на № 25 газети «День» через судові переслідування за статтею 128 Карного Уложення. В документі запропоновано начальникам поліції організувати вилучення вказаного номера газети [33, с. 2–10].

Наказ начальника київської поліції за розпорядженням від начальника штаба Київського воєнного округу від 22 грудня 1916 р. за № 78968 вимагав від редакторів періодичних видань пояснень за публікацію неправдивої інформації або інших незаконних дій протягом трьох днів. У разі невиконання чинам поліції загрожувало дисциплінарне покарання [36, с. 16].

Важливе значення в посиленні репресивної політики самодержавства на межі століть мало створення у складі департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ охоронного відділення для здійснення політичних репресій. Воно посіло в системі державного управління Російської імперії одне з найважливіших місць. Охоронні відділення відкрилися 1866 р. у Санкт-Петербурзі, 1880 р. — у Москві, 1902 р. — у Варшаві, Катеринославі, Казані, Києві, Одесі, Саратові. Згідно з циркуляром від жовтня 1912 р., охоронні відділення мали провадити розшук у межах району. Жандармерія та поліційні органи отримували від них інформацію для обшуків та арештів [34]. 1906 р. за наказом голови Ради міністрів П. А. Столипіна, на основі спеціального положення було сформовано Південно-Західний район з центром у Києві, до якого входили Київська, Чернігівська, Полтавська, Волинська губ. Губернські й повітові жандармські управління підпорядковувались начальнику районної охоранки.

Оцінюючи наслідки реформи правоохоронних органів м. Києва у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст., можна констатувати, що, незважаючи на деякі позитивні зрушення — кількісне зростання її структурних підрозділів, певну оптимізацію функцій, збільшення кількості поліцейських та їх матеріального забезпечення, найгостріші проблеми реорганізації не було вирішено [1, с. 1–2; 29, с. 3–10]. Поліційна реформа не висвітлила питання компетенції цих органів, не усунула суперечностей дореформеного періоду. Найгостріші

проблеми — постійна потреба розширювати її кадрове та фінансове забезпечення знецінювала позитивні зрушення.

Невирішеність кадрової проблеми була причиною того, що Київ став одним з найбільш криміногенних міст — 649 правопорушень на кожні 100 тис. осіб з 1897 р., водночас у Ростові-на-Дону — 595, у Ризі — 467. У Києві з запланованих за штатом 579 працювало тільки 394 городових, що пояснювалось малими зарплатами при великому психологічному й фізичному навантаженні. Це спричинило плинність кадрів, корупцію та різні зловживання [23]. Згодом фінансування київської поліції було збільшено завдяки клопотанню київського губернатора від 22 серпня 1860 р., однак динаміка зростання лишалась незначною. Протягом 21 року міська поліція функціонувала на основі штату 1854 р. [18].

Значною була диференціація прибутків залежно від посади: поліцейські-росіяни мали перевагу в кар'єрному зростанні. Проте загалом рівень освіти та професійної підготовки був низьким, тому поліцейські не були готові виконувати обов'язки в нових умовах.

Практична діяльність поліції характеризувалась формалізмом, свавіллям і беззаконням. Матеріали офіційної ревізійної комісії з перевірки київської поліції, її розшукової частини, надіслані до помічника прокурора Київського окружного суду, свідчать про значні недоліки та зловживання цієї структури: поліцейські не реєстрували речей, вилучених під час обшуку, що відкривало великі можливості їх привласнення, в антропометричному кабінеті при розшуковій частині було виявлено випадки ліквідації документів — фотографій, інформації про фізіологічні особливості злочинців. Виявилися недоліки в діловодстві у записях особистого затримання підозрюваних для встановлення особи, а також тих, кого розшукували: часто не було визначено, хто провів затримання та з якого приводу, нерідко з вини начальника розшукової частини підозрюваних затримували під іншими прізвищами. Діловодство велося недбало, безграмотно, так, що неможливо було знайти необхідну довідку. В результаті всі службовці установи брали приклад з начальника і також сприяли знищенню доказів [19, с. 1–5].

Матеріали гарантійної книги начальника поліцейського відділу своїм агентам свідчать про незадовільну виконавчу дисципліну в розшуковій частині. Так, по Старокиївській дільниці поліцейським було дано 671 доручення, з яких не виконано 56, по Подільській дільниці з 423 — 37, по Плоській із 101 — 14, по Палацовій із 231 — 4, По Либідській із 553 — 18, по Лук'янівській із 266 — 22, по канцелярії з 120 — 37 [21, с. 1–2].

Отже, зібраний архівний матеріал та інші джерела свідчать, що в другій половині XIX — на початку XX ст. царський уряд робив відчайдушні спроби створити високоефективну правоохоронну організацію для боротьби з революційними і національно-визвольними рухами. Реформування цієї струк-

тури було складовою зміцнення державного устрою Російської імперії в складних умовах наростання кризи. Зміцнення поліційної системи самодержавство вважало основою ладу.

Таким чином, аналіз документів і літератури дає змогу висновувати про те, що в досліджуваний період централізації й мілітаризації, зростання чисельності правоохоронних органів, збільшення видатків на їхнє утримання не давали потрібного результату, не сприяли стабілізації й розвитку суспільства. Найголовніші проблеми реформування поліційної системи Києва так і залишались не вирішеними: чисельність службового складу не було доведено до оптимального рівня, не відбулося поліпшення якісного складу кадрів; поліційні органи були змушені розширяти функції, однак штат залишався незмінним довгий час.

1. Ведомость на выдачу суточных городовым, полицейским служащим и конным стражникам за сентябрь-октябрь 1916 г.: пост. № 3537. — Державний архів м. Києва (Далі — Держархів м. Києва), ф. 237, оп. 1, спр. 6, арк. 1–2.

2. Дело Киевской городской полиции (I секретного стола) о сходке 27 июня 1913 г. вед. № 9 по Ново-Киевской улице за № 2560. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 3, спр. 31, арк. 15.

3. Дело Киевской городской полиции (I секретного стола) об установлении особого надзора за ответственным коллежским регистратором Кириллом Яковлевым Чапою. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 3, спр. 10, арк. 6.

4. Дело Киевской городской полиции (I секретного стола) о высылке студента Киевского коммерческого института Л. Д. Дунаевского под гласный надзор полиции в один из северных уездов Олонецкой губернии. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 3, спр. 32, арк. 1–2.

5. Дело Киевской городской полиции (I секретного стола) о высылке в Тобольскую губернию под гласный надзор полиции А. Воробьева. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 3, спр. 32, арк. 1–2.

6. Дело об отпуске денег на содержание старшего полицмейстера от 12.02.1835. — Держархів м. Києва, ф. 17, оп. 2, спр. 1 а, арк. 1–2.

7. Державний архів м. Києва: Путівник. — Т. 1. Фонди дорадянського періоду. — К.: Горобець, 2007. — 128 с.

8. Державний устрій в Україні в другій половині XIX ст.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ukrainereferat.org/uaref-1440-4.html

9. Записка особой комиссии по образованию Киевской сыскной полиции. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 1, спр. 2, арк. 4–5.

10. Из донесения пристава Бульварного участка от 27.06.1913 г. за № 2560 на имя Киевского полицмейстера. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 3, спр. 45, арк. 5.

11. История Киева : В 3-х т., 4-х кн. — Т. 2. Киев периода феодализма и капитализма / Редкол.: В. Г. Сарбей и др. — К.: Наук. думка, 1986. — 439 с.

12. Киевский губернатор — полицмейстеру об установлении наблюдения за изданием в Киеве на малороссийском языке «Дзвін». — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 3, спр. 31, арк. 12.

13. Киевская пожарная команда. — Держархів м. Києва, ф. 215, оп. 1, спр. 23, арк. 5.

14. Киевская городская Дума. Перечень функций отделов канцелярии Киевского губернатора, Полицейская часть. — Держархів м. Києва, ф. 17, оп. 4, спр. 142, арк. 1–10.

15. Київська міська поліція в середині XIX — на початку XX ст. : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://library.org.ua/seceions._load.php?s=economylegal_science&sid=9758start=6

16. Копії наказів Київського намісництва стосовно діяльності Київської благочинної управи, а також звернення жителів до благочинної управи про порушення їх прав, захоплення земель, виселення з будинків, нанесення побоїв. — Держархів м. Києва, ф. 159, оп. 1, спр. 12, арк. 3–15.

17. Копии указов Киевского наместнического правления об изготовлении обмундирования для полицейской команды. Книга приходов и расходов средств на обмундирования (1795 г.) — Держархів м. Києва, ф. 159, оп. 1, спр. 11, арк. 7–10.

18. Молчанов В. Б. Життєвий рівень Київських поліцейських у XIX — на початку XX ст. : [Електронний ресурс] / Молчанов В. Б. — Режим доступу : www.history.org.ua/sourmALI/XIX/XX.2009.16/20pdf

19. Отчет о работе и материалы ревизии сыскного отделения полиции за 1906–1908 гг. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 1, спр. 3, арк. 1–15.

20. Переписка с участковыми приставами г. Киева о предоставлении сведений о нравственных качествах и политических взглядах арестованных (1910 г.) — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 1, спр. 37, арк. 5–6.

21. Приказы полицмейстера по Киевской городской полиции за 1916 г. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 1, спр. 6, арк. 1–2.

22. Приставу Лебедского участка о Н. А. Петрове, преподавателе и лаборанте в Киевском политехническом институте. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 1, спр. 32, арк. 6.

23. Прислуги закону : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : correspondent.net/kyiv/15611763-korrespondent-prislugi-zakona-mzdoimstvo-policejskin-kiev-samus-kriminogennyi-gi

24. Проект реформирования полиции. Листування з Київським губернським правлінням. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 2, спр. 21 (1802–1869 гг.), арк. 1–6.

25. Проект реформ об усилении полиции и краткое описание г. Киева (1810 г.) — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 2, спр. 5, арк. 3–11.

26. Протокол о нарушении постановлений генерал-губернатора разными лицами и переписка с приставами по этому вопросу. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 1, спр. 40, арк. 7–17.

27. Самойленко Е. А. Киевская городская полиция в середине XIX — начале XX вв. / Самойленко Е. А. — К. : Софія, 2000. — 187 с.

28. Списки конно-полицейских стражников и служителей Киевской городской милиции на 1.01.1916 г. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 3, спр. 14, арк. 1–2.

29. Список на выдачу суточных денег чинам Киевской городской полиции согласно утвержденных 13 марта 1915 г. временных правил об этих суточных. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 3, спр. 14, арк. 3–10.

30. Списки служащих канцелярии полиции за 1838 г. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 1, спр. 13 а, арк. 3–10.

31. Списки штата Киевской городской полиции по Дворцовому полицейскому участку г. Киева, а так же городовых, состоящих на частные средства и лиц, служащих по вольному найму. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 3, спр. 12, арк. 10.

32. Списки городовых охраны банков. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 3, спр. 22, арк. 7.

33. Указы Киевского губернского правления переписка со старшим полицмейстером и другие материалы. — Держархів м. Києва, ф. 17, оп. 7, спр. 68, арк. 2–10.

34. Филерам Киевского сыскного отделения (1915–1917 гг.) — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 3, спр. 8, арк. 5.

35. ЦГИАК. Фонды органов полиции, жандармерии и охранки, ф. 274. Киевское губернское жандармское управление (1828–1917 гг.): [Электронный ресурс]. — Режим доступа : forum.vg.tru/547/28/71/

36. Циркуляр Киевского губернатора начальникам полиции Киевской губернии от 17.12.1916 г. за № 58302. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 1, спр. 47, арк. 16.

37. Циркуляры департамента полиции со списками разыскиваемых лиц за 1908 г. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 3, спр. 3, арк. 1–5

38. Циркуляры департамента полиции со списками разыскиваемых лиц за 1908 г. — Держархів м. Києва, ф. 237, оп. 3, спр. 4, арк. 2–9.

39. Чайковский А. С. За законом і над законом. 3 історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи України (IX — поч. XX ст.) / А. С. Чайковский, М. Г. Щербак. — К. : Україна, 1996. — 245 с.

40. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці — на початку XX ст.: монографія / Ярмиш О. Н. — Харків : Консум, 2001. — 288 с.

1. Vedomost' na vydachu sutochnyh gorodovym, policejskim sluzhashchim i konnym strazhnikam za sentyabr'-oktyabr' 1916 g.: post. № 3537. — Derzhavnyy arkhiv m. Kyieva (Dali — Derzharkhiv m. Kyieva), f. 237, op. 1, spr. 6, ark. 1–2.

2. Delo Kievskoj gorodskoj policii (I sekretного stola) o skhodke 27 iyunya 1913 g. ved. № 9 po Novo-Kievskoj ulice za № 2560. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 3, spr. 31, ark. 15.

3. Delo Kievskoj gorodskoj policii (I sekretного stola) ob ustanovlenii osobogo nadzora za otvetstvennym kollezhskim registratorom Kirillom Yakovlevym Chapoyu. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 3, spr. 10, ark. 6.

4. Delo Kievskoj gorodskoj policii (I sekretного stola) o vysylke studenta Kievskogo kommercheskogo instituta L. D. Dunaevskogo pod glasnij nadzor policii v odin iz severnyh uездov Oloneckoj gubernii. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 3, spr. 32, ark. 1–2.

5. Delo Kievskoj gorodskoj policii (I sekretного stola) o vysylke v Tobol'skuyu guberniyu pod glasnij nadzor policii A. Vorobyova. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 3, spr. 32, ark. 12.

6. Delo ob otpuske deneg na sodержanie starshego policmejstera ot 12.02.1835. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 17, op. 2, spr. 1 a, ark. 1–2.

7. Derzhavnyy arkhiv m. Kyieva: Putivnyk. — Т. 1. Fondy doradyans'koho periodu. — К. : Horobets', 2007. — 128 s.

8. Derzhavnyy ustriy v Ukrayini v druhiy polovyni XIX st. : [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu : www.ukrainereferat.org/uaref-1440-4.html

9. Zapiska osoboj komissii po obrazovaniiu Kievskoj sysknoj policii. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 1, spr. 2, ark. 4–5.

10. Iz doneseniya pristava Bul'varного uchastka ot 27.06.1913 g. za № 2560 na imya Kievskogo policmejstera. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 3, spr. 45, ark. 5.

11. Istoriya Kyieva : U 3-kh t., 4-kh kn. — Т. 2. Kiev perioda feodalizma i kapitalizma / Redkol / Redkol.: V. H. Sarbey y dr. — К. : Nauk. dumka, 1986. — 439 s.

12. Kievskij gubernator — policmejsteru ob ustanovlenii nablyudeniya za izdaniem v Kieve na malorossijskom yazyke «Dzvin». — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 3, spr. 31, ark. 12.

13. Kievskaya pozhamaya komanda. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 215, op. 1, spr. 23, ark. 5.
14. Kievskaya gorodskaya Duma. Perechen' funkciy otdelov kancelyarii Kievskogo gubernatora, Policejskaya chast'. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 17, op. 4, spr. 142, ark. 1–10.
15. Kyyivs'ka mis'ka politsiya v seredyni XIX — na pochatku XX st. : [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu : http://library.org.ua/sections._load.php?s=economylegal_science&sid=975&start=6
16. Kopiyi nakaziv Kyyivs'koho namisnytstva stosovno diyal'nosti Kyyivs'koyi blahochynnnoi upravly, a takozh zvernennya zhyteliv do blahochynnnoi upravly pro porushennya yikh prav, zakhoplennya zemel', vyseleennya z budynkiv, nanesennya poboyiv. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 159, op. 1, spr. 12, ark. 3–15.
17. Kopii ukazov Kievskogo namestnicheskogo pravleniya ob izgotovlenii obmundirovaniya dlya policejskoj komandy. Kniga prihodov i raskhodov sredstv na obmundirovaniya (1795 g.). — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 159, op. 1, spr. 11, ark. 7–10.
18. Molchanov V. B. Zhyttyevyy rivnen' Kyyivs'kykh politseys'kykh u XIX — na pochatku XX st. : [Elektronnyy resurs] / Molchanov V. B. — Rezhym dostupu : www.history.org.ua/sourmALI/XIX/XX.2009.16/20pdf
19. Otchet o rabote i materialy revizii sysknogo otdeleniya policii za 1906–1908 gg. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 1, spr. 3, ark. 1–15.
20. Perepiska s uchastkovymi pristavami g. Kiev a predostavlenii svedenij o npravstvennyh kachestvah i politicheskikh vzglyadah arestovannyh (1910 g.). — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 1, spr. 37, ark. 5–6.
21. Prikazy policmejstera po Kievskoj gorodskoj policii za 1916 g. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 1, spr. 6, ark. 1–2.
22. Pristavu Lebedskogo uchastka o N. A. Petrove, prepodavatele i laborante v Kievskom politekhnicheskom institute. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 1, spr. 32, ark. 6.
23. Prysluzhy zakonu : [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu : [correspondent.net / kyiv/15611763-korrespondent-prisluzgi-zakona-mzdoimstvo-policejskin-kiev-samuskriminogennyi-gi](http://correspondent.net/kyiv/15611763-korrespondent-prisluzgi-zakona-mzdoimstvo-policejskin-kiev-samuskriminogennyi-gi)
24. Proekt reformirovaniya policii. Lystuvannya z Kyyivs'kym huberns'kym pravlinnyam. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 2, spr. 21 (1802–1869 hh.), ark. 1–6.
25. Proekt reform ob usilenii policii i kratkoe opisanie g. Kiev a (1810 g.). — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 2, spr. 5, ark. 3–11.
26. Protokol o narushenii postanovlenij general-gubernatora raznymi licami i perepiska s pristavami po ehtomu voprosu. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 1, spr. 40, ark. 7–17.
27. Samojlenko E. A. Kievskaya gorodskaya policiya v seredine XIX — nachale XX vv. / Samojlenko E. A. — K. : Sofiya, 2000. — 187 s.
28. Spiski konno-policejskikh strazhnikov i sluzhitelej Kievskoj gorodskoj milicii na 1.01.1916 g. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 3, spr. 14, ark. 1–2.
29. Spisok na vydachu sutochnyh deneg chinam Kievskoj gorodskoj policii soglasno utverzhennyh 13 marta 1915 g. vremennyh pravil ob ehtih sutochnyh. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 3, spr. 14, ark. 3–10.
30. Spiski sluzhashchih kancelyarii policii za 1838 g. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 1, spr. 13 a, ark. 3–10.
31. Spiski shtata Kievskoj gorodskoj policii po Dvorcovomu policejskomu uchastku g. Kiev a, a tak zhe gorodovyh, sostoyashchih na chastnye sredstva i lic, sluzhashchih po vol'nomu najmu. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 3, spr. 12, ark. 10.
32. Spiski gorodovyh ohrany bankov. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 3, spr. 22, ark. 7.

33. Ukazy Kievskogo gubernskogo pravleniya perezpiska so starshim politsmeysterom i drugie materialy. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 17, op. 7, spr. 68, ark. 2–10.

34. Fileram Kievskogo sysknogo otdeleniya (1915–1917 gg.). — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 3, spr. 8, ark. 5.

35. CGIAK. Fondy organov politsii, zhandarmerii i ohranki, f. 274. Kievskoe gubernskoe zhandarmskoe upravlenie (1828–1917 gg.) : [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa : forum.vg.tru/547/28/71/

36. Tsyrykulyar Kyevskoho hubernatora nachal'nykam polytsy Kyevskoy hubernyy ot 17.12.1916 h. za # 58302. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 1, spr. 47, ark. 16.

37. Cirkulyary departamenta politsii so spiskami razyskivaemyh lic za 1908 g., f. 237, op. 3, spr. 3, ark. 1–5

38. Cirkulyary departamenta politsii so spiskami razyskivaemyh lic za 1908 g. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 3, spr. 4, ark. 2–9.

39. Chaykovs'kyy A. S. Za zakonom i nad zakonom. Z istoriyi administratyvnykh orhaniv i politseys'ko-zhandarms'koyi systemy Ukrainy (IX — poch. XX st.) / A. S. Chaykovskyy, M. H. Shcherbak. — K. : Ukrainina, 1996. — 245 s.

40. Yarmysh O. N. Karal'nyy aparat samodержavstva v Ukraini v kintsi — na pochatku XX st.: monohrafiya / Yarmysh O. N. — Kharkiv : Konsum, 2001. — 288 s.

C. В. Чолій

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»*

УДК: 94(477.83/.86)«1878/1914»

ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОГО ОBOB'ЯЗКУ В БОСНІЇ ТА ГЕРЦЕГОВИНІ ПІД ВЛАДОЮ ГАБСБУРГІВ (1878–1914 pp.)

S. Choliy

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»*

The Main Features of Draft Evolution in Bosnia and Herzegovina under the Habsburg Rule (1878–1914)

Статтю присвячено порівняльному аналізу еволюції основних технологій комплектування армії в імперії Габсбургів та на території Боснії й Герцеговини.

Ключові слова: Боснія і Герцеговина, Австро-Угорщина, рекрутчина, загальний військовий обов'язок.

Bosnia and Herzegovina were the last territorial acquisition of the Habsburg Empire before its disintegration. Caused by strategic reasons, this acquisition required effective integration of BiH to imperial military system. Such integration